

Tilburg University

De pedagogie van de liefde

ten Klooster, Anton; Koet, Bart

Published in:
Veritatis Gaudium

Publication date:
2022

Document Version
Version created as part of publication process; publisher's layout; not normally made publicly available

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
ten Klooster, A., & Koet, B. (2022). De pedagogie van de liefde: Thomas van Aquino als leraar. In J. Vijgen (Ed.), *Veritatis Gaudium: Feestbundel ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het Grootseminarie St. Willibrord van het bisdom Haarlem-Amsterdam* (pp. 105-118)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De pedagogie van de liefde: Thomas van Aquino als leraar

Anton ten Klooster - Bart J. Koet

Thomas van Aquino (ca. 1226-1274) staat tegenwoordig vooral bekend als theoloog. Hij was echter ook een belangrijk filosofisch denker.¹ Voor en tijdens zijn leven worden de eerste universiteiten opgericht in Europa, en zijn leven staat in het teken van onderricht aan die universiteiten. Zijn hoofdwerken zijn commentaren op de Bijbel, de filosofie van Aristoteles en de *Summa Theologiae*. In al deze werken toont Thomas zich een systematisch denker met een grote kennis van de relevante bronnen. Deze kennis ontsloot hij vanuit een duidelijke visie op leraarschap. In dit artikel zullen wij eerst die onderliggende visie kort presenteren. Vervolgens presenteren wij Thomas' pedagogische praktijk aan de hand van zijn toespraken tot het volk in Napels. Daarin zien wij dat hij aansluit bij een traditie waarin kernachtige uitspraken fungeren als samenvatting van de christelijke en joodse leer. Daarnaast geven we een aantal voorbeelden van de praktische aanwijzingen die hij geeft voor levenskunst. Zo ontdekken we Thomas als een pedagoog die samenvat wat hij in jaren van studie heeft geleerd. Tot slot zullen wij een aantal handreikingen doen om de inzichten uit deze studie toepasbaar te maken voor het hedendaagse onderwijs.

De theorie: Thomas over het leraarschap

Zoals gezegd is het bekendste werk van Thomas de *Summa Theologiae*, een werk dat alle theologische hoofdthema's op beknopte wijze behandelt. De aanleiding voor het samenstellen van deze *Summa* was Thomas' onvrede over de bestaande theologische handboeken. Die kenmerkten zich door onnodig ingewikkelde vraagstellingen en overbodige herhalingen. In plaats van de bestaande auteurs te herhalen wilde Thomas de informatie op een nieuwe manier ordenen en presenteren. Hoofddoel daarbij was om

¹ De bibliografische informatie over Thomas in dit artikel is ontleend aan J.-P. Torrell, *Initiation à Saint Thomas d'Aquin*, Parijs, Les Éditions du Cerf, 2015. De Engelse vertaling van een eerdere editie is: J.-P. Torrell, *St. Thomas Aquinas: Volume 1. The Person and His Work*, Washington D.C., Catholic University of America Press, 1996.

het leerproces van de leerling centraal te stellen.² Alleen al uit de keuze om een nieuw en beter handboek samen te stellen blijkt de pedagogische bewogenheid van Thomas. Zijn nadruk op de leerling komt voort uit zijn visie op de rol van de leraar. Diens vermogen is beperkt; een leraar kan niet direct kennis bewerken in de leerlingen. Thomas geeft het voorbeeld van een dokter: die kan medicijnen voorschrijven maar moet vervolgens zien of het lichaam van de zieke ze ook opneemt en geneest.³ Op soortgelijke wijze kan een leraar dingen op toegankelijke wijze aanreiken, maar zal hij uiteindelijk moeten vertrouwen op het begripsvermogen van de leerling. Maar hoe krijgt een dergelijk leerproces concreet vorm? In dit artikel willen wij onderzoeken hoe Thomas met behulp van samenvattingen leerlingen wil helpen hun leerproces gestalte te geven.

De praktijk: Thomas als leraar in Napels

Hoewel zijn werk voornamelijk academisch van aard was, heeft Thomas ook bij gelegenheid zijn inzichten toegankelijk gemaakt voor een breder publiek. Voor een niet-academisch publiek hanteerde Thomas twee werkwijzen: preken en *collationes*. Op die tweede vorm zullen we in het vervolg uitgebreid ingaan. Het is echter van belang om allereerst te zien dat de vertaling van academische inzichten naar het grote publiek een belangrijk doel was voor Thomas. Hij behoorde tot de dominicanenorde, die als volledige naam *ordo praedicatorum* (orde der predikers) heeft. Net als de franciscanen willen de leden van deze orde Jezus navolgen door te leven in armoede. Beide ordes ontstonden in de twaalfde eeuw als deel van een beweging die hun leven wilde modelleren naar dat van Jezus Christus. De dominicanen leggen sterk de nadruk op het belang van preken. Volgens de evangeliën trok Jezus rond en preekte Hij tot de mensen; de orde volgt Hem door hetzelfde te doen.⁴

In een preek die hij in 1270 aan de Parijse universiteit hield, gaat Thomas in op de taak van degene die preekt. Hij baseert deze preek op Jezus' gelijkennis van de zaaier (Luc 8,4-8). Daarom noemt Thomas deze persoon zowel 'prediker' als 'zaaier'. In zijn preek *Exiit qui seminat* ('Hij ging uit om

² H.J. Schoot, 'Magistraal. Thomas van Aquino en het leraarschap', in: B.J. Koet - A.L.H.M. Van Wieringen (red.), *Modellen van leraarschap: van Jesaja tot Biosbock*, Almere, Parthenon, 2017, p. 191.

³ Schoot, 'Magistraal', 196, p. 199-200.

⁴ C. Muessig, 'Preaching the beatitudes in the late Middle Ages: Some mendicant examples', in: *Studies in Christian Ethics* 22 (2009), p. 136-150, 136.139.

te zaaien⁵) gaat hij in op zowel de zaaier als het zaad. Thomas stelt dat de prediker een zaaier is die het zaad van Jezus' woorden uitzaait in de wereld. Maar alvorens de wereld in te gaan trekt hij zich terug, 'want een prediker dient eerst in de beschouwing te putten wat hij daarna in de verkondiging uitgiet'⁵. In de relatieve beslotenheid van de beschouwing doet hij een aantal inzichten op. Vervolgens gaat hij erop uit om deze vruchten te delen met de wereld. Thomas' veronderstelling is dat de prediker iemand is die méér weet: door zijn studie heeft hij toegang tot een hogere wijsheid, die hij vervolgens bemiddelt naar zijn gehoor.

De *collationes* zijn een variant op het genre van de preek. Vaak worden deze teksten uitgegeven onder de titel 'preken', maar de term 'samenkomsten', 'lezingen' of 'conferenties' dekt wellicht beter de lading. Het gaat namelijk om regelmatige bijeenkomsten waarin een thema uitgelegd wordt. Thomas van Aquino gaf zijn *collationes* in Napels, in zijn geboortestreek. Academische preken werden in het Latijn gehouden maar op deze bijeenkomsten sprak Thomas in het Napolitaanse dialect, dat zijn moedertaal was. Hij sprak niet tot professoren en studenten maar gewoon voor iedereen die het wilde horen.⁶

Deze conferenties werden gehouden in 1273 gedurende de veertigdagentijd, de voorbereidingsperiode op Pasen. Thomas sprak vermoedelijk een aantal dagen op rij en legde kernteksten van de christelijke geloofstraditie uit, te weten de Tien Geboden, het Onze Vader en de Geloofsbelijdenis. Tijdens de conferenties maakte een secretaris aantekeningen en werkte deze later uit. Alle uitgaven van de *collationes* zijn gebaseerd op deze aantekeningen, die in het Latijn gemaakt werden.⁷ Er wordt dus eigenlijk een dubbele vertaalslag gemaakt: van gesproken woord naar geschreven tekst, en van volkstaal naar Latijn. Dit plaatst ons enerzijds op enige afstand van Thomas' eigen woorden, maar anderzijds zitten we bij wijze van spreken toch ook op de eerste rij bij zo'n bijeenkomst. Wanneer we de *collationes* lezen bevinden we ons onder het gehoor van een belangrijk denker uit de christelijke traditie, die kernteksten daaruit verklaart aan een breed publiek.

⁵ M.-R., Hoogland, *Thomas van Aquino: De academische preken*. Almere, Parthenon, 2015, p. 137.

⁶ J.-P. Torrell (ed.), *Thomas d'Aquin: Sermons sur les Dix Commandements*, Parijs, Les Éditions du Cerf, 2015, p. 17.

⁷ *Sermons sur les Dix Commandements*, 12-15.

De wet van de liefde

In onze bespreking van Thomas' *collationes* zullen we onze aandacht concentreren op zijn uitleg van het zogenaamde 'dubbelgebod van de liefde': bemin God en je naaste.⁸ Zijn toelichting op dit dubbelgebod vormt de prelude van de *collationes*. Thomas poneert daarin het belang van de kernteksten van de christelijke geloofstraditie. 'Drie dingen heeft een mens nodig voor zijn heil', stelt hij, 'kennis van wat je hebt te geloven, kennis van wat je dient te verlangen en kennis van wat je behoort te doen. Het eerste wordt onderwezen in de geloofsbelijdenis (...); het tweede in het gebed van de Heer, het Onze Vader; het derde in de wet'.

Het begrip 'wet' structureert deze prelude verder. Zoals ook toen gebruikelijk in het christelijk denken veronderstelt hij een natuurwet, een redelijk inzicht in wat we behoren te doen en behoren te vermijden. Dit is de eerste 'wet'. Daarnaast onderscheidt hij een 'wet van de begeerte', die een gevolg is van de zonde. Hierdoor is de mens niet langer in staat om zijn verstand aan God te onderwerpen: 'ook al wil hij wat goed is volgens zijn verstand, toch [is hij] door begeerte tot het tegenovergestelde geneigd'. Om de mens van de zonde af te wenden werd de 'wet van de Schrift' gegeven. Hierdoor krijgt de mens opnieuw vrees voor God. Hij keert zich van het kwade af omdat hij bang is voor Gods straffen die het gevolg van zijn zonden zullen zijn. Maar, zo stelt Thomas, 'deze wijze van een wet opleggen schiet tekort'. De beste manier om mensen tot het goede te bewegen is de liefde. En dat is de vierde wet, de 'wet van het evangelie die een wet van liefde is'.

Middels deze beschouwingen is Thomas aangekomen bij het thema van de liefde. Hij werkt dit in een aantal delen uit. Allereerst spreekt hij over het effect van de liefde op de mens. Vervolgens gaat hij in op het nut van de liefde en op welke wijze een mens de liefde bezit. Deze beschouwingen vormen grofweg de eerste helft van de prelude op de *collationes*. In het tweede deel gaat hij achtereenvolgens in op de liefde tot God en de naaste. Daarbij valt op dat aan de liefde tot de naaste twee keer zo veel woorden besteed worden dan aan de liefde tot God.

⁸ In het vervolg van dit artikel citeren we de Latijns-Nederlandse uitgave van de *collationes* over de Tien Geboden, bezorgd door C. Leget (*Over de Tien Geboden: Ingeleid, vertaald en geannoteerd door Carlo Leget*. Zoetermeer, Meinema, 1999). Een kritische editie van deze teksten is nog niet uitgegeven, maar Leget baseert zich op de best beschikbare brontekst.

Een 'korte' wet

De inhoud van de opmerkingen die Thomas hier maakt over de liefde komt overeen met wat hij er in zijn systematische werk over schrijft.⁹ Het grote verschil zit in de wijze waarop hij deze inzichten presenteert. Daar willen we nu specifiek onze aandacht op richten middels een presentatie van Thomas' gebruik van korte kernzinnen en de bronnen die hij citeert.

Na de zojuist beschreven prelude spreekt Thomas over de uitwerking van de liefde. Hierin brengt hij voor het eerst de notie van een 'korte wet' onder de aandacht. Hij heeft zojuist de viervoudige wet geschetst, maar onderkent 'dat niet iedereen zich op het weten van dit alles kan toeleggen'. Daarom, zo gaat hij verder, 'heeft Christus een korte wet gegeven die door alle mensen gekend kan worden. Zo kan niemand zich op grond van onwetendheid verontschuldigen als het gaat om het naleven ervan. De wet waarom het hier gaat is de wet van de goddelijke liefde.' Het geheel van de viervoudige wet is dus samen te brengen onder de noemer van de liefde. En het is dit ene begrip 'liefde' dat hij vervolgens onder verschillende aspecten aan zijn gehoor uitlegt.

Thomas verstaat liefde als een geschenk van God aan de mens. In vier korte beschouwingen licht hij vervolgens toe wat er gebeurt met een mens wanneer hij dat geschenk ontvangt. Allereerst is de mens door de liefde met God verbonden en heeft hij een geestelijk leven. Ten tweede is de mens door de liefde bereid om te doen wat God hem voorhoudt. Deze eerste twee aspecten hebben duidelijk betrekking op de gerichtheid van de mens op God. Als derde effect van de liefde noemt Thomas dat het hulp biedt bij tegenslagen. En als vierde stelt hij dat door de liefde de mens naar het geluk toegeleid wordt. In het derde en vierde punt ligt dus meer de nadruk op de mens en zijn levensweg. Dergelijke onderverdelingen zijn typerend voor Thomas. Ze komen voortdurend terug in zijn commentaren en ook voor zijn publiek in Napels maakt hij er gebruik van. Hier dienen ze uitdrukkelijk een pedagogisch doel. De leraar heeft door zijn studie een uitgebreide kennis van de materie. Door heldere onderscheidingen aan te brengen maakt hij de belangrijkste trekken inzichtelijk. In Thomas' bekendste werk, de *Summa Theologiae*, zien we dit pedagogische principe het meest duidelijk. Hierin behandelt Thomas theologische onderwerpen in vraag-en-antwoord vorm.

⁹ J.-P. Torrell, 'La pratique pastorale d'un théologien du XIIIe siècle: Thomas d'Aquin prédicateur', in: *Revue Thomiste* 82, 1982, p. 213-245, 227.

We geven hier voor het gemak een niet al te filosofisch of theologisch voorbeeld en wel de manier waarop hij de geboorte van Jezus bespreekt.¹⁰ Hij werkt met deelvragen: de aankondiging van Jezus' geboorte door een engel, wie dan eigenlijk de 'vader' van Jezus genoemd kan worden, de status van zijn persoon bij de conceptie en de eigenlijke geboorte in Betlehem. Elk van de thema's wordt in een aantal artikelen besproken. Over de geboorte van Jezus stelt Thomas bijvoorbeeld zeven vragen, die betrekking hebben op de vraag of dit echt een 'geboorte' kan heten omdat de Zoon van God altijd al bestond, de waardigheid van zijn moeder, en de plaats en tijd van de geboorte. Deze onderverdelingen hebben tot doel om grote vragen op een toegankelijke manier te presenteren aan beginnende theologen. De bespreking van elke deelvraag volgt een vast stramien. Om bij het voorbeeld van Jezus' geboorte te blijven: Thomas bespreekt dit onderwerp door de vraag te stellen 'moest Christus in Betlehem geboren worden?'. Hij geeft eerst drie argumenten die suggereren dat Jezus best ergens anders geboren had kunnen worden. Vervolgens presenteert hij een tegenargument en tenslotte geeft hij zijn eigen antwoord op de vraag. Het tegenargument is een citaat uit de Bijbel (Mi 5,2) dat verwijst naar Betlehem; in zijn antwoord legt Thomas uit waarom Christus in Betlehem geboren werd: omdat het de stad van koning David is en omdat het de 'stad van brood' is. Na een korte toelichting op dat antwoord weerlegt hij ook de eerdere gepresenteerde argumenten tegen de stelling dat Jezus in Betlehem geboren moest worden.

Samenvattingen in de Bijbel

Ook in zijn Napolitaanse conferenties werkt Thomas met onderverdelingen, maar omdat zijn publiek daar niet bestaat uit studenten, zijn zijn onderverdelingen minder uitgebreid en maakt hij gebruik van een pedagogisch middel dat heel geschikt is voor mensen die niet geoefend zijn in langer doordenken. Voor zo'n publiek maak je toen en nu gebruik van korte samenvattingen; voor een parallel in deze tijd kan men denken aan *tweets* die uitnodigen om een artikel te lezen. De gedachte dat je een grote wet kunt samenvatten in korte uitspraken is overigens al in de Bijbel aanwezig. Een bekend voorbeeld uit het Oude Testament zijn de 'Tien Geboden' of zoals de joodse traditie het zegt de 'Tien Woorden'. Het zijn tien spreuken

¹⁰ Het voorbeeld is genomen uit het *tertia pars* van de *Summa Theologiae, quaestiones* 30-35. Laatstgenoemde *quaestio* bevat de genoemde vragen over de geboorte van Jezus, artikel 7 bevat de vraag 'moest Christus in Betlehem geboren worden?'.

die de mens helpen bij de kunst van het leven.¹¹ De Tien Woorden zijn bedoeld als een soort samenvatting van de Bijbelse wijsheid.

Later ontstaat onder joodse Schriftuitleggers de discussie of je nóg korter kunt samenvatten waar het in de Tora om gaat. Jezus van Nazaret staat in die joodse uitlegtraditie van de Tora, waarin steeds gepoogd wordt dit soort behulpzame samenvattingen te geven. Dat Hij een leraar is, blijkt alleen al uit het feit dat Hij leerlingen had. Ook wordt Hij verschillende malen aangesproken met het woord 'leraar' of 'rabbi'. We kunnen in de evangeliën ook zien dat Hij er een pedagogiek op na hield. Hij vertelt aansprekende verhalen (de parabels) en geeft in zijn eigen handelen aansprekende voorbeelden. Net als Socrates stelt Jezus vragen en geeft Hij korte samenvattingen die iedereen kan onthouden. En beiden schreven zelf geen boek, misschien omdat ze het leerproces zelf centraal stelden.¹² De traditie van Tora-uitleg waar Hij in staat gaat verder in bijvoorbeeld rabbi Akiva, die hoogstwaarschijnlijk twee generaties na Jezus leefde. Ook hij gebruikt Leviticus als hoofdregel: 'Heb uw naaste lief als uzelf. Rabbi Akiva zegt: dit is een hoofdregel van de Tora'.¹³ Het is hier niet de plaats om verder in te gaan op de verschillen en overeenkomsten tussen deze twee teksten. Belangrijk is dat in beide teksten dezelfde Bijbeltekst wordt gepresenteerd als leesregel bij de Bijbelse traditie en als richtlijn voor het leven in de liefde.

In het evangelie volgens Marcus lezen we over een gesprek tussen Jezus en een Schriftgeleerde.¹⁴ Hij vraagt Jezus: 'wat is van alle geboden het belangrijkste gebod?' Het antwoord van Jezus is een combinatie van citaten uit het Oude Testament (Mc 12,28-31). Hij vat daar de Tora samen in het dubbelgebod van de liefde. Daarin combineert Hij verzen uit de boeken Deuteronomium en Leviticus en maakt ze tot één gebod: 'Het

¹¹ Er zijn overigens twee versies van. De tweede (Deut 5,6-21) is een actualisatie van de eerste (Ex 20,2-17). In Deut 5,21 wordt de vrouw niet meer gezien als een soort eigendom van de man. Daarmee wordt actualisatie van de wet tot een onderdeel van de wet.

¹² B.J. Koet, 'Van vragen wordt je wijs. Over vragen in het Lukasevangelie', in: B.J. Koet - A.L.H.M. van Wieringen (eds.), *Vragen staat vrij: Over vragen stellen in oude en nieuwe wijsheidstradities*, Heeswijk, Berne Media/ Antwerpen, Halewijn, 2020, p. 57-75.

¹³ Sifra Kedoshim 2.4.

¹⁴ Voor deze passage en de verwantschap met de rabbijnse manier van samenvatten van de Schrift, zie B.J. Koet, 'Markus 12,28-34: Übereinstimmung über das Wichtigste', in: C.M. Tuckett (ed.), *The Scriptures in the Gospels*. Leuven, Peeters, 1997, p. 513-523.

voornaamste [gebod] is: ‘Luister, Israëll De Heer, onze God, is de enige Heer; heb de Heer, uw God, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand en met heel uw kracht’ (Deut 6,4). Het gebod is gelijk aan: ‘Heb uw naaste lief als uzelf’ (Lev 19,18). Er zijn geen geboden belangrijker dan deze’.

Ook in de andere evangeliën lezen we op verschillende plaatsen dat Jezus een samenvatting geeft van Wet en Profeten, de teksten van het Oude Testament. Een bekend voorbeeld is Matteüs 7,12: ‘Want alles wat jullie zouden willen dat de mensen voor jullie doen, doen jullie dat voor hen’. Dit is een variant op de gulden regel die in veel religieuze en filosofische tradities aanwezig is. Ook in het Oude Testament is deze al aanwezig, en wel in het boek Tobit. Dit is een didactische vertelling in de Griekse versie van de joodse Bijbel. Die Griekse versie bevat een aantal boeken die niet in de Hebreeuwse Bijbel te vinden zijn. Tobit is een soort narratieve pedagogiek. De joodse wijsheid wordt in de vorm van een verhaal vertaald naar de Griekssprekende wereld van die tijd. In een toespraak van een oude vader tot zijn zoon vinden we de negatieve formulering van de gulden regel: ‘Wat jij niet wilt dat jou geschiedt, doe dat ook een ander niet’ (Tob 4,15).¹⁵

De evangeliën zijn getuigenissen over het leven van Jezus. In de brieven van de apostel Paulus vinden we verschillende aansporingen voor de eerste christelijke gemeentes. Paulus geeft op verschillende plaatsen korte samenvattingen van de Wet. Een heel belangrijk voorbeeld vinden we in zijn brief aan de Romeinen. In 13,8-10 verwijst Paulus naar de Tien Geboden en sluit af met de woorden ‘de wet vindt zijn vervulling in de liefde’. In Galaten 5,14 wordt dit hernomen: ‘de hele wet is vervuld in één uitspraak: heb uw naaste lief als uzelf’.

Thomas’ uitleg: liefde tot God, de naaste en jezelf

In de vroege kerk werden vooral commentaren en preken gegeven op het evangelie volgens Matteüs. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Thomas zijn verhandeling deels opbouwt rond de woorden van Matteüs 22,37-40: ‘Heb de Heer, uw God, lief met heel uw ziel en met heel uw verstand. Dat is het grootste een eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: heb uw naaste lief als uzelf. Deze twee geboden zijn de grondslag van alles wat er

¹⁵ Tekst volgens de Willibrordvertaling van 1975. Voor Tobit als wijsheidsboek en de thematiek van licht en duisternis zie B.J. Koet, ‘Zien: of niet zien in Tobit’, in J. Maas (red.), *De Bijbel spiritueel*, Utrecht, Boekencentrum, 2004, p. 223-230.

in de Wet en Profeten staat'. Zoals we al eerder aangaven wordt de tweede helft van de *collationes* ingedeeld op basis van dit dubbelgebod. Hij verwijst steeds terug naar het betreffende deel uit het evangelie om aan te geven welke vorm van liefde hij behandelt; vervolgens legt hij puntsgewijs uit op welke manier die liefde concreet wordt.

Thomas volgt de orde van de tekst van Matteüs en begint dus bij de liefde tot God. Net als eerder verdeelt hij ook hier de preek in behapbare stukken. En ook hier noemt hij eerst twee aspecten die de mens op God richten, en vervolgens twee aspecten die gaan over de levensweg van de mens. Deze terugkerende verdeling is niet expliciet maar kan uiteraard wel doorwerken in het begrip van de toehoorder. Thomas noemt eerst positieve elementen alvorens te beginnen over tegenslagen en onthechting. Het getuigt van een zekere psychologische wijsheid dat hij allereerst poot de hoorder aan te sporen tot het cultiveren van positieve gedachten. Denk na over wat God voor je gedaan heeft, denk na over hoe groots Hij is, zo houdt hij voor. Vervolgens verdiept hij dit door stil te staan bij het hart, de ziel, het verstand en de kracht waarmee we God beminnen. Het 'hart' wijst naar goede bedoelingen en de 'ziel' naar een goede wil. Opnieuw staat het positieve voorop, en volgt daarna de aansporing om de zonde te vermijden met behulp van het verstand en de kracht.

Het eerste deel van de samenvatting bespreekt het beminnen van God, het tweede deel is het beminnen van de naaste. Thomas verwijst opnieuw naar Matteüs 22,37-40, maar citeert ook Romeinen 13,10: 'De liefde berokkent uw naaste geen kwaad, dus de wet vindt zijn vervulling in de liefde', een zin die hij eerder ook al parafraseerde.¹⁶ Op de vraag *waarom* we de naaste liefhebben geeft Thomas vier antwoorden: omwille van Gods liefde, omwille van Gods gebod, omdat zij mensen zijn net zoals wij, en omdat het liefhebben van de naaste ook nuttig is. Maar *hoe* kunnen we onze naaste dan beminnen? 'Als jezelf', citeert hij Jezus. Een liefde die eigen voordeel of comfort zoekt, zoekt uiteindelijk zichzelf. We hebben de naaste echt lief 'wanneer we hem liefhebben met het oog op hemzelf en niet ter wille van onszelf'. Kort en bondig schetst Thomas vervolgens wat een goede vriend is: iemand die daadwerkelijk het goede wil voor de ander en die er juist in tijden van tegenspoed ook is. In zijn uitleg komt hij steeds terug op het liefhebben van de naaste 'als jezelf'. Je wilt goede dingen voor jezelf, wil ze dan ook voor je naaste. Je houdt van jezelf

¹⁶ De parafraze luidt: 'Je moet je realiseren dat wie de voorschriften van Gods liefde onderhoudt, de hele wet vervult' (Leget, *Over de Tien Geboden*, 22).

met standvastigheid, dus hou ook zo van de naaste. En je wilt jezelf niet beminnen om te zondigen, kijk dan ook niet zo naar je naaste. Thomas veronderstelt dus een besef van eigenwaarde, dat mede de basis vormt voor de liefde tot de naaste.

De pedagogie van Thomas van Aquino

Aan het begin van zijn uitleg begon Thomas met het poneren van de ‘wet van liefde’. Dit grote begrip maakt hij toegankelijk door het met hulp van de Schrift in tweeën te delen. Deze ‘verkorte wet’ keert voortdurend terug. Zo zorgt Thomas voor een rode draad die de hoorder helpt om te begrijpen dat het nog steeds om de centrale kwestie van de liefde gaat. Tevens is daarmee helder dat alle praktische voorbeelden ten dienste staan van het volgen van de liefdeswet door de hoorder. Op deze manier helpt de structuur de toehoorder bij het begrip.

In de vorm van de conferenties blijkt ook op andere manieren hoe Thomas pedagogisch te werk gaat. Hij is een sobere spreker en heeft geen behoefte aan de uitgebreide voorbeeldverhalen die veel van zijn tijdgenoten gebruikten.¹⁷ In plaats daarvan ontleent hij voorbeelden aan het dagelijks leven. Zo hij stelt bijvoorbeeld dat er voor geliefden zelfs in tegenslagen iets aangenaams kan zitten, en doet daarbij een beroep op de ervaring: ‘we zien dat ook duidelijk wanneer we naar de liefde tussen mensen kijken’. In de tekst is dit niet verder uitgewerkt maar we kunnen hierbij denken aan de liefde van mantelzorgers. Hun taak is zwaar en moeilijk maar ook zinnig en waardevol. Thomas evocert dus bij zijn gehoor de voorbeelden die voor hen toepasselijk zijn, ook nu nog.

Middeleeuwse preken kunnen op behoorlijk dramatische wijze tot boetvaardigheid aansporen, maar bij Thomas valt op dat hij liever de wortel dan de stok gebruikt als aansporing. De raadgevingen zijn concreet: zorg dat je Gods woord gráág hoort, denk aan goede dingen. Daar waar hij iets nader toelicht gebruikt Thomas toegankelijke voorbeelden. Wanneer hij bijvoorbeeld duidelijk wil maken dat goede bedoelingen alleen niet genoeg zijn, zegt hij: ‘dikwijls handelt iemand met een goede intentie en toch nutteloos omdat de goede wil ontbreekt, zoals wanneer iemand rooft om de armen te voeden; dan is er weliswaar een juiste intentie maar de benodigde juistheid van de wil ontbreekt. Vandaar dat geen enkel kwaad dat met een goede intentie gedaan is verontschuldigd wordt’. Dit is een toepassing van

¹⁷ Torrell, ‘La pratique pastorale’, p. 226.

een belangrijk moreel principe: dat je nooit een kwaad mag willen om iets goeds na te streven.

Eerder wezen wij al op het belang van het gebruik van korte samenvattingen zoals die in Matteüs 22,37-40 en Romeinen 13,8-10 te vinden zijn. Nauwkeurige bestudering van Thomas' verwijzingen laat zien dat hij ook elders juist die delen van de Bijbel benut waarin dingen kort en bondig gezegd worden: de Psalmen en de zogenaamde wijsheidsliteratuur: de boeken Wijsheid, Spreuken en Jezus Sirach. Een derde van Thomas' citaten is afkomstig uit deze boeken. We vinden daar spitsvondige uitspraken die tot op de dag van vandaag nog grote thema's inzichtelijk maken. Denk aan de uitdrukkingen 'hoogmoed komt voor de val' (Spr 16,18) en 'wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in' (Spr 26,27). En wie iets 'aan de wilgen hangt' alludeert op de beroemde psalm die begint met de zinsnede 'aan de stromen van Babylon', waar de citers aan de wilgen hingen (Ps 137,1-2). Het blijvende gebruik van deze uitdrukkingen in de Nederlandse taal getuigt al van hun zeggingskracht. Ook Thomas lijkt zich bewust van de toegankelijkheid en de kracht van deze teksten.¹⁸

Samenvattend kunnen we stellen dat vorm en inhoud van Thomas' preken afgestemd zijn op de hoorders. Hij brengt een rode draad aan door de terugkerende verwijzingen naar Matteüs 22,37-40, en hij verdeelt de delen van zijn betogen in kleinere, behapbare stukken. Ook de inhoud van zijn betoog is toegankelijk: hij vermijdt theologisch jargon, maakt gebruik van eenvoudige voorbeelden, en gebruikt voor een groot deel die delen van de Bijbel die van zichzelf al gemakkelijk in het geheugen blijven hangen. Zijn nadruk op positieve aansporingen sluit aan bij de eerder geformuleerde overtuiging dat de wet van Jezus een wet van liefde is, die mensen vrij maakt: wie uit liefde handelt 'handelt als een zoon of een dochter'. Door de wet van de liefde leven mensen als vrienden en kinderen van God.

Bronnen van Thomas' pedagogie

Waar haalt Thomas van Aquino zijn inzichten vandaan? Gewoonlijk worden drie bronnen onderscheiden: de Bijbel, de christelijke traditie en de filosofie, met name het denken van Aristoteles. Het is opvallend dat die

¹⁸ Ook uit het boek Jesaja put Thomas een snedige tekst: 'Het bed is te nauw om de ander ook te laten liggen en de deken te kort om elk van beide te bedekken (Jes 28,20)'. Tot op de dag van vandaag ervaren echtelieden in koude nachten de waarheid van deze woorden...

laatste bron betrekkelijk weinig voorkomt in de *collationes*.¹⁹ Voor het brede publiek kiest hij kennelijk een toegankelijker benadering. Zoals uit voorgaande al blijkt is de Bijbel een voorname bron. Zo wordt vaak verwezen naar de ‘apostel’, waarmee altijd Paulus is bedoeld.²⁰ Deze referentie komt 38 keer voor in de conferenties over de Tien Geboden. Hoewel Thomas bekend stond om zijn grote kennis van theologische werken uit de vroege kerk, legt hij ook op dit vlak een zekere terughoudendheid aan de dag. Gregorius de Grote wordt een aantal keer genoemd. Verder valt op dat wel vaak verwezen wordt naar Augustinus, die vijftien keer expliciet genoemd wordt als bron in de conferenties.

In de uitleg van de Bijbel staat Thomas echter in een lange traditie, die op zoek is naar wat in alle woorden, verhalen en voorschriften van de Bijbel nu de essentie is. Hij sluit aan bij de Oud Testamentische traditie van de Tien Geboden en bij de Nieuw Testamentische traditie van samenvattingen van de Wet.

In de latere uitleg van de christelijke traditie is het gebruik van samenvattingen doorgezet. Gezien het belang van Augustinus voor de uitleg van Thomas willen we even stilstaan bij diens werk *De Catechizandis Rudibus*.²¹ Augustinus schreef dit werk in de vijfde eeuw op verzoek van een diaken in Carthago die het christendom aan bekeerlingen en belangstellenden moest uitleggen. Hij denkt van zichzelf dat hij tekortschiet omdat hij bang is dat hij te saai preekt. Daarom wendt hij zich tot bisschop Augustinus, die de reputatie had van een goed uitlegger.

In dat geschrift gaat Augustinus als een psycholoog *avant la lettre* eerst uitgebreid in op de negatieve gevoelens van de diaken.²² Hij stelt hem gerust over dat soort onzekerheden. Vervolgens gaat hij in op het onderwijs aan de geloofsleerlingen. Het ideaal, zo zegt Augustinus, is dat ze alles leren: vanaf het begin van de schepping tot aan de huidige tijd. Dat is het ideaal, maar het is goed om te werken met samenvattingen en dan

¹⁹ Wanneer hij later de Tien Geboden zelf bespreekt, verwijst Thomas vier keer naar Aristoteles.

²⁰ Het betreft hier alle traditioneel aan Paulus toegeschreven brieven. Moderne inzichten betwisten Paulus’ auteurschap van bijvoorbeeld de brief aan de Hebreëen. Thomas en zijn tijdgenoten waren hier niet van op de hoogte.

²¹ *Aurelius Augustinus: Goed onderwijs. Christendom voor beginners*. Bezorgd, vertaald en toegelicht door Vincent Hunink en Hans van Reisen, Budel: Damon, 2008. Ook bruikbaar is *Augustinus, Het eerste geloofsonderricht*, Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Gerard Wijdeveld, Baarn, Amboboeken 1982.

²² Zie ook B.J. Koet, *Augustinus over diakens. Zijn visie op het diaconaat*, Utrechtse Studies XVII; Almere, Parthenon, 2014, p. 153-169.

vooral te beginnen met aangename verhalen. Zo blijft het onderhoudend. Maar het moet wel beklijven. De leerling moet kunnen onthouden waar het om draait. In dat verband verwijst Augustinus herhaaldelijk naar de Bijbelse samenvattingen. Net als Thomas heeft hij daarbij een voorkeur voor Matteüs 22,37-40 en Romeinen 13,8-10. Hij wil namelijk dat de leraar zijn leerlingen vooral één ding leert: het is de liefde die de hele wet vervult. Je zou kunnen zeggen: door de liefde wordt de wet in praktijk gebracht.

Een les voor het onderwijs

De voorgaande beschouwingen brengen ons tot een aantal inzichten over de pedagogie die Thomas van Aquino hanteert in zijn conferenties. Deze inzichten willen wij vervolgens ook toepasbaar maken voor het hedendaags onderwijs. In dat onderwijs komt het denken van Thomas wellicht terug in overzichten van de geschiedenis van de westerse wijsbegeerte. Kennis van de besproken conferenties zou kunnen helpen om het beeld van Thomas dat daar gepresenteerd wordt te nuanceren en te verrijken. Hij wordt veelal gepresenteerd als een geniaal en onnavolgbaar figuur. Nu was Thomas zonder twijfel een groot denker, en zijn verstrooidheid was in zijn eigen tijd al legendarisch. Zo vergat hij regelmatig zijn bord leeg te eten omdat hij in gedachten verzonken was. Toch belette zijn grote intellect hem niet om op een meer populaire manier uitleg te geven van het grote gebod van de liefde. Thomas was méér dan de grote denker. In de *collationes* zien we een bevlogen leraar die de boeken goeddeels aan de kant legt en anderen deelgenoot wil maken van wat hij als waarheid beschouwt. Wanneer hij echter die boeken aan de kant legt kan hij gebruik maken van makkelijk te onthouden leefregels, die zijn publiek helpen te begrijpen wat de kern van de zaak is.

Dat brengt ons bij een pedagogische les die wellicht een open deur lijkt maar die toch door menig docent vergeten wordt. Ook al weet Thomas ontzettend veel, hij voelt zich niet verplicht om dat allemaal over zijn gehoor uit te storten. Hij vergelijkt de verkondiging met het zaaien van Gods woord, en in het verlengde daarvan kunnen we ook onderwijs zien als een vorm van zaaien. Degene die zaait dient eerst zichzelf terug te trekken en vervuld te raken van datgene wat uitgezaaid moet worden. Waar de eigen reflectie vergeten wordt, ontbreekt het aan iets om te delen. In Thomas' beeldtaal: je moet eerst zelf uit je bronnen geput hebben alvorens het over anderen te kunnen uitgieten. In die uiteindelijke verkondiging is

Thomas ook consistent. Hij typeert de wet van het evangelie als een last die 'licht' is!

SUMMARY

The pedagogy of love: Thomas Aquinas as teacher

In his many and diverse writings Thomas Aquinas develops a clear vision on what it means to be a teacher. In this contribution we first briefly discuss Thomas's theory of pedagogy in order to subsequently show how his theory works out in his pedagogical practice. In his sermons to the people he presents the same thoughts as in his systematic works but in a more accessible and understandable form. This practice is in line with Biblical traditions in which concise sayings function as a summary of the Torah. One can find this tradition in both the teaching practice of Jesus (e.g. Mat 22, 37-40) and Paul (esp. Rom 13,8-10). Just as Augustine before him, Thomas is following Jesus and Paul in giving his audience a summary which they can use as the basis and criterion for the entire Christian doctrine and way of life. An important pedagogical lesson Thomas teaches in this regard is the fact that the teacher is not obliged to infuse all his knowledge into his audience. As the teacher sows the word of God, so also is education a form of sowing whereby the soil in which the word can take root must be taken into account.